

اختیارات ضابطان خاص در تفتیش خودرو

در پرتو نقد یک رأی

عاطفه عباسی کلیمانی*

چکیده

نیروهای مقاومت بسیج به عنوان ضابطان خاص علاوه بر کسب حکم قضایی، مکلف به رعایت ضوابط قانونی لازم از جمله دارا بودن کارت ضابطی و گذراندن دوره‌های آموزشی بوده و تنها در شرایطی حق مداخله دارند که ضابطان دیگر در محل حادثه حضور نداشته یا اقدام به موقع ننموده یا از ایشان استمداد کرده باشند. هرگونه تخلف از این ضوابط علاوه بر بی‌اعتباری گزارش ضابط و ادله تحصیل شده که می‌تواند به صدور حکم برائت یا قرار منع تعقیب به نفع متهم بیانجامد، موجب مسئولیت کیفری ضابط وفق ماده ۷ قانون آیین دادرسی کیفری و مسئولیت مدنی وی براساس مواد ۱۴ و ۲۵۶ به بعد این قانون خواهد بود.

کلیدواژه‌ها: بازرسی، ضابط دادگستری، نیروی مقاومت بسیج، خودرو.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

متن رأی

«پرونده اتهامی آقایان (ع)، (م) و (ح) دایر بر شرکت در حمل و نگهداری یک عدد افشانه فلغلی گاز اشک‌آور و یک بطری یک لیتری مشروب الکلی خارجی در شعبه ۶۳۳ دادپاری مشهد مطرح گردیده است. بر اساس محتویات پرونده، ضابطان بسیجی در حین گشت‌زنی به خودرو متهمین مظنون شده و پس از جستجوی خودرو از زیر صندلی جلو سمت شاگرد یک شیشه مشروب الکلی و از درون کوله‌پشتی یکی از متهمین افشانه خالی فلغل را پیدا می‌کنند. لکن مقام قضایی با توجه به انکار شدید متهمین، نحوه بازرسی از خودرو و فقدان مجوز قضایی جهت بازرسی خودرو و عدم احراز مشهودبودن جرم، نحوه تحصیل دلیل ضابطان را سراسر واجد ایراد دانسته و با استناد به تحصیل غیرقانونی دلیل از سوی ایشان نظر بر عدم اعتبار گزارش ضابطان داشته و به دلیل فقدان ادله دیگر در اثبات بزهکاری متهمین و در راستای صیانت و احترام همه‌جانبه به حریم خصوصی شهروندان با استناد به مواد ۲۰۴، ۷، ۳۶ و ۶۱ قانون آیین دادرسی کیفری و مواد ۱۲۰ و ۱۲۱ قانون مجازات اسلامی و بر مبنای اصل ۳۶ قانون اساسی قرار منع تعقیب متهمان را صادر نموده است.»

شرح و تحلیل موضوع

یکی از موضوعاتی که در سال‌های مختلف محل نزاع تعیین حدود حریم خصوصی و حوزه اختیارات ضابطان دادگستری بوده، بازرسی و تفتیش خودرو است. جهت بررسی ابعاد شکلی و ماهوی قرار فوق ضروری است مفهوم ضابط دادگستری، جایگاه نیروهای مقاومت بسیج در این میان، وظایف و اختیارات ضابطان در قبال شاکی، متهم و مقام قضایی به ویژه در بازرسی خودرو تشریح گردد و سپس بر اساس قوانین موجود قرار صادره مورد ارزیابی و تحلیل قرار گیرد.

۱. ضابط دادگستری کیست؟

ضابطین دادگستری وفق ماده ۲۸ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، مأمورانی هستند که تحت نظارت و تعلیمات دادستان در کشف جرم، حفظ آثار و علائم و گردآوری ادله وقوع جرم، شناسایی، یافتن و جلوگیری از فرار و مخفی شدن متهم، تحقیقات مقدماتی، ابلاغ اوراق و اجرای تصمیمات قضایی، به موجب قانون اقدام می‌کنند. ریاست بر ایشان طبق ماده ۳۲ قانون مزبور بر عهده دادستان هر حوزه قضایی است و به ضابطین عام و خاص قابل تقسیم هستند.

ضابطین عام به مأمورانی گفته می‌شود که حق مداخله در تمامی جرایم را داشته و می‌توانند کلیه اختیارات و وظایفی که طبق ماده ۲۹ بر عهده ضابطین

گذاشته شده را انجام دهند و شامل فرماندهان، افسران و درجه‌داران آموزش دیده نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران می‌باشند. اهم وظایف ایشان در بند ۸ ماده ۴ قانون نیروهای انتظامی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۶۹ دایر بر مبارزه با مواد مخدر، قاچاق کالا و منکرات و فساد، پیشگیری از وقوع جرم، کشف جرائم، بازرسی و تحقیق، حفظ آثار و دلایل جرم، دستگیری متهمان و جلوگیری از فرار و مخفی شدن آنان و اجرا و ابلاغ احکام قضائی تعیین شده است.

ضابطین خاص طبق بند (ب) ماده ۲۹ همین قانون شامل مقامات و مأمورانی است که به موجب قوانین خاص در حدود وظایف محول شده، ضابط دادگستری محسوب می‌شوند و از جمله آنها می‌توان به افراد ذیل اشاره نمود:

- ✓ رؤسا، معاونان و مأموران زندان نسبت به امور مربوط به زندانیان؛
  - ✓ مأموران وزارت اطلاعات؛
  - ✓ مأموران نیروی مقاومت بسیج سپاه پاسداران انقلاب اسلامی؛
  - ✓ سایر نیروهای مسلح در مواردی که به موجب قانون تمام یا برخی از وظایف ضابطان به آنان محول شود؛
  - ✓ مأمورین محیط زیست در ارتباط با جرائم زیست محیطی، مأمورین جنگلبانی در ارتباط با جرایم مربوط به حفاظت از جنگل، کاپیتان هواپیما در ارتباط با جرایمی که در هواپیما رخ می‌دهد و...
- جهت احراز عنوان ضابط دادگستری، اجتماع شرایط ذیل با توجه به ماده ۳۰ قانون آیین دادرسی کیفری ضروری است:

۱. وثاقت و مورد اعتماد بودن؛
۲. فراگیری مهارت‌های لازم جهت ایفای وظایف قانونی؛
۳. گذراندن دوره‌های آموزشی زیر نظر مرجع قضایی مربوط؛
۴. تحصیل کارت ویژه ضابطان دادگستری.

اعتبار گزارش ضابط وفق ماده ۳۶ قانون مزبور منوط به آن است که آن گزارش خلاف اوضاع و احوال مسلم قضیه نبوده و بر اساس ضوابط و مقررات قانونی که در ادامه، ذیل اختیارات و وظایف ضابطان ذکر می‌گردد، تهیه شده باشد؛ لذا اصل بر مورد تأیید و پذیرش بودن گزارش ضابط از سوی مقام قضایی نیست و

شرایط مندرج در این ماده باید جهت قابل قبول بودن و معتبر دانستن گزارش مزبور احراز شود. در غیر این صورت گزارش، بی اعتبار تلقی شده و مبنای صدور حکم قرار نمی گیرد. گفتنی است بر اساس تبصره ماده ۲۱۱ قانون مجازات اسلامی، گزارش ضابط که براساس ماده فوق تنظیم یافته می تواند مستند علم قاضی باشد.

۲. نقش و جایگاه نیروهای مقاومت بسیج در فرآیند دادرسی منصفانه

همان گونه که پیشتر نیز در بند (ب) ماده ۲۹ قانون آیین دادرسی کیفری مورد اشاره قرار گرفت نیروهای مقاومت بسیج به عنوان ضابط خاص دادگستری تعیین شده اند.

وفق ماده ۱ قانون حمایت قضایی از بسیج مصوب ۱۳۷۱، نیروهای مقاومت بسیج مجاز هستند همانند ضابط دادگستری در صورت اجتماع شرایط ذیل اقدام کنند: نخست؛ جرم مشهود باشد و دوم؛ ضابطین دیگر حضور نداشته یا اقدام به موقعی از سوی آنها صورت نپذیرد یا اعلام نیاز به همکاری نیروهای مزبور نمایند. در این صورت نیروهای مقاومت بسیج به منظور جلوگیری از امحای آثار جرم و فرار متهم و تهیه و ارسال گزارش به مقام قضایی وارد عمل خواهند شد. تا پیش از سال ۱۳۹۴ بر اساس تبصره ۳ ماده ۱ این قانون، ضابط بسیجی دارای مجوزی بود که در ازای آموزش های لازم به وی داده می شد و مکلف بود مجوز مخصوص خود را در صورت مطالبه ارائه کند.

در سال ۱۳۹۴ و با تصویب قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر، تغییراتی در حکم اخیر ایجاد شد. بر اساس تبصره ۲ ماده ۱۷ قانون مزبور، ستاد امر به معروف و نهی از منکر با همکاری نیروی مقاومت بسیج برای اجرای مرتبه عملی امر به معروف و نهی از منکر موضوع ماده ۴ این قانون، دوره آموزش تربیتی ضابط امر به معروف و نهی از منکر برگزار می کند.

لازم به توضیح است که بر اساس ماده ۴ قانون مزبور مراتب امر به معروف و نهی از منکر چهار مرتبه بوده و مشمول امر به معروف و نهی از منکر قلبی، زبانی، نوشتاری و عملی است. سه مورد نخست از وظایف آحاد مردم و دولت بوده لیکن امر به معروف و نهی از منکر عملی تنها وظیفه دولت می باشد.

از طرف دیگر وفق ماده ۱۷ این قانون، سازمان بسیج موظف است با به‌کارگیری آحاد بسیجیان در چارچوب قوانین از جمله قانون آیین دادرسی کیفری و قانون حمایت قضایی از بسیج، در راستای فرهنگ‌سازی و اجرای امر به معروف و نهی از منکر در قالب زبانی اقدام کند و البته این حکم نافی ضابط قضایی بودن بسیجیان نیست.

در نتیجه با توجه به جمیع احکام قانونی فوق، نیروی مقاومت بسیج می‌تواند در قالب ضابط دادگستری و ضابط امر به معروف و نهی از منکر با رعایت شرایط قانونی اقدام نماید.

این افراد جهت احراز عنوان ضابط دادگستری نیازمند گذراندن دوره‌های آموزش لازم، کسب کارت ویژه ضابطان و وثاقت بوده و تنها در جرایم مشهود، آن هم به شرط عدم حضور سایر ضابطان، عدم ورود به موقع ایشان یا استمداد، حق مداخله مستقیم دارند. همچنین در مقام ضابط امر به معروف و نهی از منکر نیز پس از گذراندن دوره‌های آموزشی لازم برای امر به معروف و نهی از منکر، مشغول فعالیت شده و این امر به معنای ضابط بودن ایشان در حوزه دادرسی کیفری نمی‌باشد.

۳. وظایف و اختیارات ضابطان دادگستری

وظایف و اختیارات ضابطان را بنابر مخاطب و موضوع می‌توان در سه حوزه وظایف ایشان در قبال مقام قضایی، شاکی و متهم تقسیم‌بندی نمود.

وفق ماده ۳۴ قانون آیین دادرسی کیفری، انجام دستورهای کتبی و صریح مقام قضایی در اسرع وقت و در بازه زمانی که برای آن تعیین شده، نخستین وظیفه ضابط در قبال مقام قضایی است. در موارد فوری که صدور دستور کتبی مقدور نیست و دستور به صورت شفاهی صادر می‌شود ضابط باید ضمن انجام دستورها و درج مراتب و اقدامات مربوط در صورت‌مجلس، در اسرع وقت و حداکثر ظرف ۲۴ ساعت آن را به امضای مقام قضایی برساند و در صورت عدم اجرای دستور یا نیاز به تکمیل پرونده، باید گزارش موضوع را به همراه ذکر علت به مقام قضایی ارسال کند.

وفق مواد ۳۷ تا ۴۰ قانون آیین دادرسی کیفری اهم وظایف و اختیارات ضابط در قبال شاکی به شرح ذیل است:

- قبول شکایت کتبی یا شفاهی در تمام ساعات شبانه‌روز؛
  - درج شکایت شفاهی در صورت‌مجلس با اخذ امضای شاکی و نیز انعکاس عدم امکان امضا به علت بی‌سوادی وی؛
  - تحویل رسید به شاکی پس از دریافت شکایت؛
  - ارسال فوری شکایت نزد دادستان؛
  - آگاه‌سازی شاکی از حق درخواست جبران خسارت و بهره‌مندی از خدمات مشاوره‌ای موجود و سایر معاضدت‌های حقوقی؛
  - ثبت اظهارات شاکی در خصوص ضرر و زیان وارده؛
  - عدم افشای اطلاعات مربوط به هویت و محل اقامت بزه‌دیده جز در مواردی که قانون معین می‌کند؛ و
  - عدم تحمیل هزینه‌های ناشی از انجام وظایف ضابطان نسبت به کشف جرم، حفظ آثار و علائم و جمع‌آوری ادله وقوع جرم، شناسایی و یافتن و جلوگیری از فرار و مخفی‌شدن متهم، دستگیری وی، حمایت از بزه‌دیده و خانواده او در برابر تهدیدات، ابلاغ اوراق و اجرای تصمیمات قضایی تحت هر عنوان بر بزه‌دیده.
- در نهایت اهم وظایف و اختیارات ضابط در قبال متهم که در مواد ۴۱ تا ۶۲ قانون آیین دادرسی کیفری درج شده به شرح ذیل است:
- بازجویی و تحقیق از زنان و افراد نابالغ حتی‌الامکان توسط ضابطان آموزش‌دیده زن و با رعایت موازین شرعی؛
  - انجام تحقیقات لازم در موارد تردید در قرائن و امارات مربوط به وقوع جرم یا عدم وثوق منبع اطلاعات ایشان پیش از اطلاع به دادستان؛
  - انجام کلیه اقدامات لازم برای حفظ آلات، ادوات، آثار، علائم و ادله وقوع جرم و جلوگیری از فرار یا مخفی‌شدن متهم و یا تبانی در جرایم مشهود مندرج در ماده ۴۵ قانون و انعکاس نتایج به دست آمده به دادستان؛
  - انعکاس فوری نتیجه اقدامات به دادستان در جرایم مشهود؛
  - بازداشت متهمی که قرائن و امارات قوی دال بر ارتکاب جرم مشهود توسط وی وجود دارد در قالب تحت نظر تا ۲۴ ساعت البته با تفهیم و ابلاغ فوری موضوع اتهام و ادله مربوط به وی؛

- اعلام کلیه مشخصات سجلی، شغل، نشانی و علت تحت نظر قرار گرفتن متهم به دادسرای محل از طرق قانونی؛
- ارائه نتیجه تحقیقات به دادستان یا بازپرس پس از حضور وی در صحنه جرم و عدم مداخله مجدد جز با دستور قضایی؛
- اعلام گزارش به دادستان به محض اطلاع از وقوع جرم غیرمشهود به دادستان جهت کسب تکلیف و اخذ دستورهای لازم؛
- ورود به منازل، اماکن تعطیل و بسته و تفتیش آنها، همچنین بازرسی اشخاص و اشیاء در جرائم غیر مشهود با اجازه موردی مقام قضایی؛
- ارائه اوراق هویت و ضابط بودن خود و اصل دستور قضایی به متصرف محل مورد تفتیش و درج این اقدام در صورت‌مجلس؛
- خودداری از بازرسی اشخاص، اشیاء و مکان‌های غیر مرتبط با موضوع؛
- اعلام ادله، اسباب و آثار جرم دیگری که تهدیدکننده امنیت و آسایش عمومی جامعه بوده و در حین انجام تحقیقات به دست آمده به مقام قضایی و اقدام وفق دستور وی؛
- اخذ نام، نشانی، شماره تلفن و سایر مشخصات شاهد یا مطلعی در صحنه وقوع جرم حضور دارد؛
- اجرای دستورات دادستان دایر بر تکمیل تحقیقات ناقص؛
- مساعدت با شخص تحت‌نظر جهت آگاه‌سازی افراد خانواده یا آشنایان او به وسیله تلفن یا هر وسیله ممکن جز در موارد مصرح در حکم قضایی؛
- تفهیم مکتوب حقوق متهم مندرج در قانون آیین دادرسی کیفری به همراه دریافت رسید از وی؛
- قید اظهارات شخص تحت نظر، علت تحت نظر بودن، تاریخ و ساعت آغاز آن، مدت بازجویی، مدت استراحت بین دو بازجویی و تاریخ و ساعتی که شخص نزد قاضی معرفی شده در صورت‌مجلس به همراه امضای آن توسط متهم؛
- عدم اجبار یا اکراه متهم، استفاده از کلمات موهن، طرح سؤالات تلقینی یا اغفال‌کننده و سؤالات خارج از موضوع اتهام.

گفتنی است اخذ تأمین از متهم در حوزه اختیارات ضابط نمی‌باشد.

۴. اصول ناظر بر گردآوری ادله از سوی ضابطان دادگستری

همان‌گونه که پیشتر آمد یکی از موارد مهم مداخله ضابطین دادگستری، اقدام به کشف و گردآوری ادله له و علیه متهم است که دامنه این مداخله حسب مورد در جرایم مشهود و غیرمشهود متفاوت می‌باشد. ادامه این نوشتار به بررسی این موضوع و اصول حاکم بر آن می‌پردازد.

ماهیت امور کیفری به گونه‌ای است که احتمال پیش‌بینی تحقق وقایع مجرمانه از قبل وجود نداشته و برخلاف امور حقوقی، امکان گردآوری ادله اثباتی پیش از اقامه دعوی کیفری ناممکن است.^۱ از سوی دیگر در دعاوی کیفری گردآوری ادله بر عهده دستگاه قضایی است. به واقع «عدم پذیرش این روش یعنی منع تحصیل دلیل در امور کیفری، مبارزه مؤثر علیه بزهکاری را با مشکل مواجه می‌کند چنین است که در دعاوی کیفری اصل تحصیل آزادانه دلیل پذیرفته شده است.»^۲

بر این اساس در امور کیفری، ادله اثبات احصا نشده و دادرس هر دلیلی را که منتهی به اقناع وجدانی وی بر وقوع جرم یا بی‌گناهی متهم شود، گردآوری نموده و در این امر تفاوتی میان شرایط به نفع یا ضرر متهم وجود ندارد. بخشنامه شماره ۵۶۳۱۳ مورخ ۶/۱۲/۶۲ نیز مؤید این امر است که هر چند در برخی جرائم طبق قانون، ادله اثبات دعوی ذکر شده لکن قاضی برای حصول یقین و قطع از هیچ نوع تحقیقی که موجب تحصیل علم گردد منع نشده است. هم‌اینک بر اساس ماده ۳۶۲ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، دادگاه می‌تواند علاوه بر رسیدگی به ادله مندرج در کیفرخواست یا ادله مورد استناد طرفین، هرگونه تحقیق یا اقدامی که برای کشف حقیقت لازم است را با قید جهت ضرورت آن انجام دهد.^۳

آزادی تحصیل دلیل مشتمل بر آزادی شخص تحصیل‌کننده دلیل در استفاده از هرگونه وسایل و روش قانونی در کسب دلیل و آزادی در پذیرش ادله از سوی

۱. خالقی، علی، آیین دادرسی کیفری، انتشارات شهر دانش، چاپ چهارم، ص ۴۰۴.

۲. آشوری، محمد، آیین دادرسی کیفری، جلد ۱، چاپ اول، انتشارات سمت، ۱۳۷۵، ص ۲۵۶.

۳. عباسی، عاطفه، بار اثبات دعوای کیفری، چاپ اول، انتشارات مجد، ۱۳۹۴، ص ۴۶.

دادرسی می‌باشد. لذا نوع دلیل و روش تحصیل آن بر افراد تحمیل نمی‌شود؛ لکن چارچوب‌های قانونی تحصیل دلیل باید موافق قانون باشد که این امر با اصل قانونی یا مشروع بودن روش تحصیل دلیل تکمیل می‌شود.^۱

در راستای این امر از یک سو معیارهای اعتبار دلایل و ارزش اثباتی آنها از سوی قانونگذار مشخص شود تا افراد ذی‌نفع از تحصیل و ارائه دلایلی که فاقد ارزش قضایی است اجتناب کنند و از سوی دیگر شیوه‌های مذموم و ناپسند تحصیل دلیل همچون به‌کارگیری شکنجه یا مداخله خودسرانه در حریم خصوصی افراد معرفی می‌شود تا از توسل به روش‌های غیرقانونی در تحصیل و ارائه دلیل خودداری شود. استفاده از روش‌های غیرقانونی نه تنها باید به بی‌اعتباری دلیل بیانجامد حتی بعضاً می‌تواند کل فرآیند دادرسی را نیز به مخاطره می‌اندازد.

در نتیجه رعایت کرامت انسانی، حقوق بشر و به ویژه شخصیت طرفین دادرسی و رعایت حق دادخواهی و دفاع ایشان باید به منظور تضمین دادرسی منصفانه مدنظر قرار گیرد. با توجه به اصول برائت و آزادی دلیل، رعایت صحت، امانت و مشروعیت، گام بعدی در تحصیل دلیل است که موجب تعادل میان تکالیف جامعه و حقوق متهم می‌گردد.

علاوه بر مقام قضایی، ضابطین دادگستری نیز باید روش‌های انسانی و قانونی را در تحصیل دلیل به‌کار گیرند.

گردآوری ادله بر اساس روش‌های صحیح و هماهنگ با ارزش‌های اخلاقی و عدم اعمال رفتارهای غیرانسانی و تحقیرکننده، ضرورتی انکارناپذیر است. بر این اساس روش‌هایی مانند آزمایش اوردالی، دوئل و شکنجه برای اخذ اقرار و... و هر روش دیگری که مغایر با شرافت انسانی باشد مانند تحریک پلیس، شنود غیرقانونی مکالمات تلفنی و... غیر قابل قبول است.

اعمال خشونت در قالب تمامی اشکال آن اعم از جسمی یا روانی در مراحل تحقیق و گردآوری ادله به طور مطلق ممنوع بوده و این ممنوعیت علاوه بر اینکه مشمول مجریان دستگاه عدالت می‌شود شامل اصحاب دعوی نیز می‌گردد و آنها را

۱. آخوندی، محمود، آیین دادرسی کیفری، جلد اول، چاپ سوم، انتشارات فرهنگ و ارشاد اسلامی،

نیز موظف می‌نماید در زمان تحصیل ادله به نفع خود و علیه دیگری از توسل به زور و خشونت پرهیز نمایند.

به موجب ماده ۵ اعلامیه جهانی بشر و شهروند، هیچ کس را نمی‌توان تحت شکنجه یا مجازات و یا رفتاری قرار داد که ظالمانه و یا برخلاف انسانیت و شئون بشری یا موهن باشد. دیوان اروپایی حقوق بشر نیز، مقامات قضایی و مجریان دستگاه عدالت را از توسل به اجبار و خشونت به منظور تحصیل عناصر اثباتی جرم ممنوع نموده است.

در قانون اساسی کشورمان نیز اعمال هرگونه شکنجه و اذیت و آزار برای کسب خبر و اطلاع یا حتی اقرار متهم ممنوع شده و اجبار شخص به شهادت، اقرار یا سوگند قانوناً مجاز نبوده و اعتباری ندارد.

اصل ۳۸ قانون اساسی در این خصوص مقرر می‌دارد: «هرگونه شکنجه برای گرفتن اقرار یا کسب اطلاع ممنوع است، اجبار شخص به شهادت، اقرار یا سوگند مجاز نیست و چنین شهادت و اقرار و سوگندی فاقد ارزش و اعتبار است. متخلف از این اصل، طبق قانون مجازات می‌شود.»

بر اساس ماده ۵۷۸ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵، هریک از مستخدمین و مأمورین قضایی یا غیرقضایی دولتی برای اینکه متهمی را مجبور به اقرار کند او را اذیت و آزار بدنی نماید، علاوه بر قصاص یا پرداخت دیه حسب مورد به حبس از شش ماه تا سه سال محکوم می‌گردد و چنانچه کسی در این خصوص دستور داده باشد، فقط دستوردهنده به مجازات حبس مذکور محکوم خواهد شد و اگر متهم به واسطه اذیت و آزار فوت کند مباشر، مجازات قاتل و آمر، مجازات آمر قتل را خواهد داشت.

علاوه بر این احترام به حریم خصوصی زندگی افراد به ویژه در عصر فناوری‌های مدرن، متضمن رعایت حریم مسکن و خودرو و محرمانه نگاه داشتن مکاتبات و سایر اجزای زندگی می‌باشد که در ادامه محدوده و نحوه بازرسی آن، بررسی خواهد شد.

۵. حریم خصوصی و بازرسی آن

حریم خصوصی^۱ به معنی دور ماندن از دید جامعه، زندگی خصوصی، خلوت،

آرامش و آسایش بوده و ناظر بر حق هر انسان برای رهایی از دخالت‌های بی‌مورد سایرین (اعم از دولتی و غیر آن) در اموری است که مداخله ایشان ضرورتی نداشته و تجاوز به این حریم به مفهوم تلاش برای به دست آوردن اطلاعات شخصی است؛ لذا حریم خصوصی را می‌توان محدوده‌ای از زندگی افراد دانست که به عموم مردم ارتباطی ندارد و به وسیله قانون و عرف تعیین شده است.^۱ این مفهوم، مشتمل بر ابعاد فیزیکی، روانی، اجتماعی و اطلاعاتی می‌باشد.^۲

منظور از بعد فیزیکی حریم خصوصی، مکان قابل دیدی است که بدن انسان را احاطه کرده و فضای مزبور منطقه‌ای حفاظت شده برای فرد تلقی می‌گردد و مشتمل بر مواردی همچون حفظ فاصله شخصی، پوشیدگی و لمس بدن است.

حریم خصوصی روحی - روانی، به توانایی انسان برای شکل دادن به ارزش‌ها و نیز روابط وی با دیگران و تقسیم افکار و اطلاعات خصوصی خود با سایرین اشاره دارد.^۳ بعد اجتماعی حریم خصوصی شامل تلاش افراد برای کنترل تماس‌های اجتماعی آنهاست. تلاش برای گمنامی، خلوت و گوشه‌گیری در جامعه با هدف حفظ حریم مزبور انجام می‌پذیرد.^۴

وجه اطلاعاتی حریم خصوصی که ارتباط زیادی با محرمانه ماندن اطلاعات شخصی دارد مشتمل بر حق افراد در تعیین چگونگی، زمان و مکان ارائه اطلاعات خود به دیگران اعم از اشخاص، سازمان‌ها و تشکیلات است. این بعد ناظر بر حفظ حق افراد به عدم انتشار اطلاعات خصوصی ایشان می‌باشد.^۵

مصونیت زندگی خصوصی متهم که مشتمل بر تمامی ابعاد فوق است، باید مورد توجه جدی مقامات قضایی و ضابطان دادگستری قرار گیرد؛ چراکه هرگونه بی‌دقتی در گردآوری ادله و کشف جرم، زمینه تضییع حقوق متهم را فراهم می‌کند. استفاده از علوم انگشت‌نگاری، اسلحه‌شناسی، حشره‌شناسی جنایی،

1. Wild, Susan Ellis, Webster's New World Dictionary, law dictionary, Wiley publishing, New York: 2006 , p207.

2. A declaration on the promotion of patients' rights in Europe. WHO, Regional Office for Europe, Kluwer Law International, The Hague; 1994.

3. Burgoon J. Privacy and communication. Communication Yearbook. 1982, p249.

4. Barkay A, Tabak N. Elderly residents' participation and autonomy within a geriatric ward in a public institution. Int J Nurs Pract. 2002, p198-209.

5. Collette J. Role demands, privacy and psychological well-being. Int J Soc Psychiatry. 1984, p 222.

تشخیص هویت ژنتیکی و استفاده از کامپیوتر جهت گردآوری ادله باید همراه با رعایت حقوق دفاعی متهم بوده و استفاده از روش‌های غیراخلاقی مانند استفاده از ضبط صوت مخفی، به کارگیری وسایل بصری منتقل‌کننده تصویر و... خلاف حقوق بشر و عدالت کیفری است.

به موجب ماده ۱۲ اعلامیه جهانی حقوق بشر و شهروند، در زندگی خصوصی و خانوادگی و اقامتگاه و یا مکاتبات هیچ‌کس بدون مجوز قانونی نمی‌توان مداخله کرد یا اقدامی مخالف شرافت و شهرت او نمود. هرکس در مقابل این گونه مداخلات و اقدامات از طرف قانون حمایت خواهد شد. در ماده هشتم قرارداد اروپایی حقوق بشر نیز آمده که در زندگی خصوصی و اقامتگاه و یا مکاتبات هیچ‌کس بدون مجوز قانونی نمی‌توان مداخله کرد یا اقدامی مخالف شرافت و شهرت او نمود.

در قانون اساسی ایران به این امر توجه شده به نحوی که در اصل بیست‌ودوم، حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز کند. در قالب ماده ۶۹۴ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ نیز هرکس در منزل یا مسکن دیگری به عنف یا تهدید وارد شود به مجازات از شش‌ماه تا سه‌سال حبس محکوم خواهد شد و در صورتی که مرتکبین دو نفر یا بیشتر بوده و لاقلاً یکی از آنها حامل سلاح باشد به حبس از یک تا شش سال محکوم می‌شوند.

علاوه بر حمایت از محرمانگی مکاتبات و مراسلات، در راستای حفظ حریم خصوصی متهم، شاکی و سایر افراد مرتبط با پرونده، قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲ ضوابطی را در خصوص تفتیش و بازرسی که به معنای بررسی صحنه جرم با هدف کشف کیفیت وقوع جرم، آلات و ابزار استفاده شده برای تحقق جرم، آثار و بقایای جرم، دلایل موجود در محل و احیاناً دستگیری متهم می‌باشد، پیش‌بینی نموده که به برخی از آنها که بیشتر ناظر بر بازرسی اماکن و اشیاء هستند اشاره می‌گردد.

نخست آنکه بر اساس ماده ۱۳۷ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، تفتیش و بازرسی منازل، اماکن بسته و تعطیل و همچنین تفتیش و بازرسی اشیاء

در مواردی که حسب قرائن و امارات منوط به وجود ظن قوی به حضور متهم یا کشف اسباب، آلات و ادله وقوع جرم در آن وجود دارد، با دستور بازپرس و با قید جهات ظن قوی در پرونده، انجام می‌شود.

تفتیش و بازرسی منزل مطابق ماده ۱۴۰ همان قانون، در روز به عمل می‌آید و در صورتی هنگام شب انجام می‌شود که ضرورت اقتضاء کند. در این صورت بازپرس دلایل ضرورت را احراز و در صورت جلسه قید می‌کند و در صورت امکان، خود در محل حضور می‌یابد.

وفق ماده ۱۴۱ قانون فوق، دستور مقام قضایی برای ورود به اماکن صدرالذکر، تحت هر عنوان باید موردی و با ذکر جزئیات باشد و موضوع مورد تفتیش، زمان، دفعات ورود، اموال، اماکن و نشانی آنها به صراحت مشخص شود. ضابطان مکلفاند ضمن رعایت دستورهای مقام قضایی، کیفیت تفتیش و بازرسی و نتیجه را در صورت جلسه تنظیم کرده، آن را به امضاء یا اثر انگشت متصرف برسانند و مراتب را حداکثر ظرف بیست و چهار ساعت به مقام قضایی اعلام کنند.

قانون فوق‌الذکر در ماده ۱۴۲ مقرر می‌دارد که تفتیش و بازرسی منزل یا محل سکونای افراد در حضور متصرف یا ارشد حاضران و در صورت ضرورت با حضور شهود تحقیق، ضمن رعایت موازین شرعی و قانونی، حفظ نظم محل مورد بازرسی و مراعات حرمت متصرفان و ساکنان و مجاوران آن به عمل می‌آید. در صورتی که مورد بازرسی خالی از سکنه بوده و به بازرسی فوری نیاز باشد، در غیاب متصرفان و ساکنان محل، با حضور دو نفر از اهل محل بازرسی به عمل آمده و مراتب فوریت در صورت جلسه قید می‌شود.

حضور اشخاصی که در امر کیفری دخیل هستند مطابق ماده ۱۴۳ قانون آیین دادرسی کیفری، در هنگام بازرسی منوط به اجازه متصرف است؛ اما چنانچه بازپرس حضور اشخاصی را برای تحقیق ضروری بداند، به دستور وی در محل حاضر می‌شوند.

در صورتی که متصرف منزل و مکان و یا اشیای مورد بازرسی، از بازکردن محل‌ها و اشیای بسته خودداری کند، بازپرس می‌تواند دستور بازگشایی آنها را بدهد؛ اما تا حد امکان باید از اقداماتی که موجب ورود خسارت می‌گردد، خودداری شود. در این مورد در صورت ورود هر نوع خسارت و نیز صدور قرار منع یا موقوفی

تعقیب و یا حکم برائت، همچنین مواردی که امتناع‌کننده، شخص متهم نباشد، حسب مورد دولت، بازپرس و... مسئول جبران خسارت خواهند بود. این امر در ماده ۱۴۵ قانون و تبصره ذیل آن تصریح گردیده است.

۶. بازرسی از خودروی شخصی

همان‌طور که پیشتر گفته شد یکی از موضوعاتی که در سال‌های مختلف محل نزاع تعیین حدود حریم خصوصی و حوزه اختیارات ضابطان دادگستری بوده، بازرسی و تفتیش خودرو است. در قانون آیین دادرسی کیفری سخنی از نحوه بازرسی خودرو ذکر نشده، لیکن با توجه به عموم و اطلاق موادی چون ماده ۵۵ می‌توان این امر را تابع حکم قضایی دانست. پیش از این نیز رأی شماره ۱۷۷ مورخ ۱۳۸۰/۵/۲۸ هیأت عمومی دیوان عدالت اداری ضمن برشمردن ویژگی‌های حریم خصوصی، ورود به خودرو شخصی و تفتیش آن را تابع تقسیم‌بندی جرایم به مشهود و غیر آن دانسته و بازرسی بدون حکم قضایی در جرائم غیرمشهود به بهانه حریم خصوصی نبودن خودرو را رد کرده است و بر این اساس بخشنامه شماره ۱/۱۷۹/۰۱/۴۰۲ مورخ ۱۳۷۹/۴/۱۱ اداره کل قوانین و امور حقوقی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران را ابطال نموده است.

با تصویب قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر در سال ۱۳۹۴ این موضوع بیش از پیش مورد بحث و تردید قرار گرفت. بر اساس ماده ۵ قانون مزبور: در اجرای امر به معروف و نهی از منکر نمی‌توان متعرض حیثیت، جان، مال، مسکن، شغل و حریم خصوصی و حقوق اشخاص گردید، مگر در مواردی که قانون تجویز کند.

لیکن در تبصره ماده مزبور در تعریف اماکن غیرخصوصی، خودرو نیز مشمول حریم خصوصی قلمداد نشده است و این امر مستمسکی گردید تا برخی افراد حتی ضابطان خاص مانند نیروی مقاومت بسیج بدون مجوز قضایی نسبت به بازرسی خودرو اشخاص اقدام کنند.

لیکن باید توجه نمود که موضوع دو قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر و آیین دادرسی کیفری متفاوت است. موضوع قانون نخست، تعریف

و نحوه اجرای این پدیده اسلامی و اجتماعی در راستای اصل هشتم قانون اساسی و حدود اقدامات و ضابطان آن و موضوع قانون دوم، دادرسی منصفانه و نیز وظایف ضابط دادگستری در این راستاست.

در قانون حمایت از آمران به معروف و ناهیان از منکر، افراد عادی تنها در قالب امر به معروف و نهی از منکر قلبی، زبانی و نوشتاری حق مداخله داشته و برای وصف عملی این امور نیازمند گذراندن دوره آموزشی هستند.

علاوه بر این، منظور از منکر در نهی از منکر، الزاماً امور واجد وصف کیفری نیستند و هرگونه شعائر اسلامی و نحوه رعایت آن را در بر می‌گیرد و جنبه عملی این امر در موارد خاص وفق ماده ۳ قانون مزبور به عهده ضابطان مربوطه بوده و در این امر تنها علنی بودن رفتار به نحوی که بدون تجسس نیز به طور علنی مشخص باشد، کفایت می‌کند.

در حالی که ضابط دادگستری خاص (نیروی مقاومت بسیج) تنها در جرایم مشهود، رأساً و بدون حکم قضایی حق مداخله دارد که مصادیق جرایم مزبور به طور حصری در ماده ۴۵ پیش‌بینی شده و در این امر تفاوتی میان حریم خصوصی و غیرآن وجود ندارد.

در عین حال مداخله نیروی مقاومت بسیج در جرایم مشهود نیز به طور مطلق نبوده و بسیجیان با توجه به قانون حمایت قضایی از بسیج، تنها در مواردی که ضابط دادگستری حضور نداشته یا اقدام به موقع نکند یا نیازمند کمک باشد، حق مداخله داشته و این اختیار نیز تنها به بسیجیان آموزش‌دیده دارای کارت ضابط خاص دادگستری اختصاص دارد.

لذا صرف‌نظر از آنکه موضوع در حریم خصوصی واقع شود یا خیر و صرف‌نظر از اینکه خودرو حریم خصوصی تلقی می‌گردد یا نه، تنها با تطبیق وضعیت با یکی از مصادیق ماده ۴۵ قانون آیین دادرسی کیفری، ضابط دادگستری حق مداخله دارد و در خصوص ضابطین خاص، رعایت سایر شرایط نیز الزامی است.

۷. ضمانت اجرای عدم رعایت ضوابط قانونی در اقدامات ضابطین

لازمه تحقق دادرسی منصفانه رعایت توأمان حقوق شاکی و متهم به ترتیب بر

حق دادخواهی و دفاع است و جهت اجرای این مهم و تضمین دادرسی منصفانه، اجرای قانون ضروری است. این امر در اجرای ماده ۲ قانون آیین دادرسی کیفری تصریح گردیده و ماده ۴ قانون مزبور ضمن تأکید بر اصل برائت هرگونه اقدام محدودکننده، سالب آزادی، ورود به حریم شخصی اشخاص و... را جز به حکم قانون و با رعایت قوانین و مقررات مربوط غیر مجاز دانسته و حتی اجرای اقدامات قانونی را هم مستلزم رعایت کرامت و حیثیت اشخاص دانسته است.

برخلاف عدم پیش‌بینی ضمانت اجرای مناسب حقوق شهروندی افراد در فرآیند دادرسی منصفانه در قوانین پیشین، در قانون جدید به کرات بر این مهم تأکید شده است. وفق ماده ۷ قانون مزبور، در تمام مراحل دادرسی کیفری رعایت حقوق مندرج در «قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی مصوب ۱۳۸۳/۲/۱۵» از سوی کلیه اشخاص درگیر فرآیند دادرسی از جمله ضابطان دادگستری الزامی است. در بند نخست قانون احترام به آزادی‌های مشروع و حفظ حقوق شهروندی، به رعایت قوانین و لزوم أخذ حکم قضایی لازم در کشف و تحقیق جرائم تأکید گردیده و هرگونه اعمال سلیقه شخصی و سوءاستفاده از قدرت منع شده است. متخلفان بر اساس ماده ۷ قانون آیین دادرسی کیفری، علاوه بر جبران خسارت وارده به مجازات مندرج در ماده (۵۷۰) قانون مجازات اسلامی (تعزیرات و مجازات‌های بازدارنده) مصوب ۱۳۷۵/۳/۲ محکوم می‌گردند و اگر در سایر قوانین، کیفر شدیدتری برای این موضوع پیش‌بینی شده باشد، مجازات اشد اعمال می‌شود.

ماده ۵۷۰ قانون مجازات اسلامی مصوب ۱۳۷۵ مقرر می‌دارد:

«هریک از مقامات و مأمورین دولتی که برخلاف قانون آزادی شخصی افراد ملت را سلب کند یا آنان را از حقوق مقرر در قانون اساسی محروم نماید علاوه بر انفصال از خدمت و محرومیت سه تا پنج سال از مشاغل دولتی به حبس از شش ماه تا سه سال محکوم خواهد شد.»

علاوه بر مجازات کیفری وفق ماده ۶۳ قانون آیین دادرسی کیفری، ضابط دادگستری متخلف از مواد قانونی از جمله ماده ۵۵ که ناظر بر لزوم أخذ مجوز قضایی در تفتیش و بازرسی در جرایم غیرمشهود است به انفصال از خدمات دولتی

از سه ماه تا یک سال محکوم می‌گردد.

این امر به همراه جبران خسارت متهم بی‌گناه که حسب مورد با حکم براءت یا قرار منع تعقیب مواجه گردیده، ضمانت‌اجرای مناسبی جهت تضمین حقوق شهروندی آحاد ملت است.

توضیح ضروری آنکه قاعده «لاضرر» و قواعد «اتلاف» و «تسبیب» مبنای برقراری مسئولیت مدنی برای اشخاصی است که موجب ورود خسارت به زبان‌دیده می‌شوند و قضات و ضابطین دادگستری نیز از این امر مستثنی نیستند و هرگاه بر اثر اقدامات مبتنی بر تقصیر یا عمد ایشان، خسارت به تن، حیثیت، مال و... اشخاص وارد شود، این افراد دارای مسئولیت مدنی هستند.

به موجب بند ۱۴ اصل دوم قانون اساسی دولت موظف است حقوق همه‌جانبه افراد ملت را تأمین کند و امنیت قضایی عادلانه برای عموم مردم و مساوات در برابر قانون را برای همگان حفظ و تأمین نماید و بر اساس اصل بیست‌ودوم، حیثیت، جان، مال، حقوق، مسکن و شغل اشخاص از تعرض مصون است مگر در مواردی که قانون تجویز کند. با عنایت به اصول ۳۲ تا ۳۹ این قانون که ناظر بر اصول دادرسی، دادخواهی، براءت، منع دستگیری خودسرانه، منع شکنجه و... می‌باشند می‌توان به اهمیت جان، مال، آبرو، حیثیت و آزادی تن اشخاص در نظام حقوقی ایران پی برد. این امر در اسناد بین‌المللی مانند بند ۶ ماده ۱۴ میثاق حقوق مدنی و سیاسی و ماده ۱۰ کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر نیز تصریح گردیده است.

با توجه به احکام فوق، جبران زیان‌های وارده مشروط به تحقق امور ذیل است:
اولاً باید رأی، قطعی شده و امکان بررسی مجدد آن از روش‌های عادی اعتراض به آراء، منتفی باشد. مقصود از حکم قطعی، صدور قرار منع تعقیب به موجب ماده ۲۶۵ قانون آیین دادرسی کیفری و یا صدور حکم براءت است. هرچند امکان اعتراض به رأی از طرق فوق‌العاده همچنان وجود داشته باشد.

شایان ذکر است صدور قرار منع تعقیب به دلیل جرم نبودن عمل ارتكابی واجد اعتبار امر مختوم کیفری بوده لکن صدور این قرار به علت عدم انتساب جرم به متهم یا عدم کفایت ادله تا یک‌بار وفق ماده ۲۷۸ قانون مزبور، امکان طرح مجدد

موضوع را در پی دارد. هرچند برخی میان صدور حکم براءت و قرار منع تعقیب در لزوم جبران خسارات وارده بر متهم بی‌گناه قائل به تفکیک شده‌اند و بر اساس آن، برخی از نظام‌های حقوقی، صدور قرار مزبور را از موارد جبران خسارت دانسته‌اند و برخی، صدور آن را برابر با اثبات براءت فرد ندانسته‌اند؛^۱ لکن به نظر می‌رسد با توجه به اعتبار امر مختوم یافتن قرارهای منع تعقیب جز در موارد صدور آن به اعتبار فقدان ادله، تفاوتی میان این قرار و حکم براءت قطعی وجود نداشته باشد و هر دو تابع احکام واحدی در حوزه جبران خسارات ناشی از اقدام قضایی باشند.

ثانیاً محکوم علیه از طریق اجرای حکم مزبور یا در فرآیند دادرسی، متحمل زیان مادی یا معنوی شده باشد. برای مثال در مانحن‌فیه باید ثابت گردد که بر اثر اقدام ضابطان، زیان مادی یا معنوی از قبیل پرداخت حق‌الوکاله وکیل، هتک حیثیت و ... به متهم یا متهمان تحمیل گردیده و رابطه سببیت میان خسارات مزبور با اقدامات ضابطان برقرار است.

در راستای اجرای تعهدات ایران در الحاق به میثاق حقوق مدنی و سیاسی، مواد ۲۵۵ تا ۲۶۱ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲، به وضع قواعد جبران خسارت از متهمی پرداخته که در جریان تحقیقات مقدماتی و دادرسی به هر علت از سوی ضابطین یا مقام قضایی بازداشت شده نسبت به اتهام وی از سوی مراجع قضایی، حکم براءت یا منع تعقیب صادر می‌شود. بر این اساس وی می‌تواند با رعایت ماده (۱۴) این قانون، خسارت ایام بازداشت را از دولت مطالبه کنند. البته هرگاه بازداشت شخص، ناشی از خودداری در ارائه اسناد، مدارک و ادله بی‌گناهی خود باشد؛ یا وی به منظور فراری دادن مرتکب جرم، خود را در مظان اتهام و بازداشت قرار داده باشد؛ یا به هر جهتی به ناحق موجبات بازداشت خود را فراهم نموده باشد؛ و نیز هرگاه هم‌زمان به علت قانونی دیگر بازداشت باشد، بر اساس ماده ۲۵۶، امکان جبران خسارت وجود ندارد.

جهت بهره‌مندی از این حق، متهم باید ظرف شش‌ماه از تاریخ ابلاغ رأی قطعی حاکی از بی‌گناهی خود، درخواست جبران خسارت را به کمیسیون استانی، متشکل از سه نفر

۱. ناصرزاده، هوشنگ، «جبران خسارت ناشی از بازداشت متهم بی‌گناه»، *مجله حقوقی دادگستری*،

از قضات دادگاه تجدیدنظر استان به انتخاب رئیس قوه قضاییه تقدیم کند. کمیسیون در صورت احراز شرایط مقرر در این قانون، حکم به پرداخت خسارت صادر می‌کند. البته در صورت رد درخواست، این شخص می‌تواند ظرف بیست روز از تاریخ ابلاغ، اعتراض خود را به کمیسیون موضوع ماده ۲۵۸ این قانون اعلام کند.^۱

رسیدگی به این اعتراض، در کمیسیون ملی جبران خسارت متشکل از رئیس دیوان عالی کشور یا یکی از معاونان وی و دو نفر از قضات دیوان عالی کشور به انتخاب رئیس قوه قضاییه به عمل می‌آید که رأی آن، قطعی است.

مسئول جبران خسارت مزبور، دولت است و به این منظور صندوقی در وزارت دادگستری تأسیس می‌شود که بودجه آن هر سال از محل بودجه کل کشور تأمین می‌گردد. هرگاه بازداشت بر اثر اعلام مغرضانه جرم، شهادت کذب و یا تقصیر مقامات قضایی باشد، دولت پس از جبران خسارت می‌تواند به مسئول اصلی مراجعه کند.^۲

علاوه بر این شخصی که به موجب حکم قطعی، برائت حاصل کند، می‌تواند وفق ماده ۵۱۲ قانون مزبور، حداکثر ظرف شش ماه از تاریخ ابلاغ رأی، از دادگاه صادر کننده حکم نخستین درخواست نماید که حکم برائت از محل اعتبارات مربوط به قوه قضاییه در یکی از روزنامه‌های کثیرالانتشار منتشر شود.

نقد رأی

همان‌گونه که پیشتر گفته شد در پرونده مطروحه در شعبه ۶۳۳ دایاری دادسرای عمومی و انقلاب ناحیه ۶ مشهد، ضابطان بسیجی در حین گشت‌زنی به خودروی متهمین مظنون شده و جهت رفع ظن، خودرو را بازرسی می‌کنند و یک بطری مشروب از زیر صندلی خودرو و یک افشانه فلفل خالی از داخل کوله‌پشتی یکی از متهمین کشف کرده‌اند؛ لذا در صورتی احراز شرایط ذیل، وسایل کشف‌شده از اتموبیل به عنوان دلایل جرم علیه متهمین قابل استفاده هستند:

الف. از طریق یکی از مصادیق مندرج در ماده ۴۵، وضعیت به عنوان جرم مشهود شناخته شود. برای مثال جرم در مرعی و منظر ضابطان اتفاق افتاده

۱. ماده ۲۵۷ قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲.

۲. ماده ۲۵۹ همان قانون.

یا بلافاصله پس از وقوع جرم، علایم و آثار واضحه یا اسباب جرم نزد متهم یافت شود و... که در مانحن‌فیه با توجه به کشف وسائل از زیر صندلی و داخل کوله‌پشتی، این وضعیت منتفی است و گزارشی نیز در خصوص شرایط خاص متهمین مثل مستی یا رفتار ناهنجار در دست نیست.

ب. جرم غیرمشهود بوده و مجوز قضایی در این خصوص صادر شده باشد که این امر نیز با توجه به منطوق قرار، منتفی است.

پ. ضابطان بسیجی به جهت عدم حضور ماموران نیروی انتظامی، عدم اقدام به موقع ایشان یا استمداد از سوی ضابطان دیگر به کمک آمده باشند که در این خصوص نیز گزارشی ارائه نشده است.

ت. درنهایت آنکه بسیجیان مزبور باید دارای کارت ضابطی بوده و آموزش‌های لازم را گذرانده باشند. به نظر می‌رسد با توجه به آنکه ایشان در حال گشت‌زنی بوده‌اند، لذا پیشتر برای این امر آموزش دیده و به مأموریت اعزام شده‌اند. هرچند این موضوع نیز باید اثبات گردد.

در صورت رعایت کلیه نکات فوق، گزارش ضابطان واجد اعتبار بوده و می‌تواند مبنای علم قاضی و اصدار قرار جلب به دادرسی و متعاقب آن، محکومیت متهمین قرار گیرد.

لکن همان‌گونه که در رأی صادره نیز به درستی تصریح شده است نحوه بازرسی خودرو و کشف وسائل ممنوعه، با توجه به غیرمشهود بودن جرم بدون رعایت ضوابط قانونی و اخذ مجوز از مرجع ذی‌صلاح صورت گرفته و این امر با مواد ۳۶ و ۵۵ قانون آیین دادرسی کیفری انطباق ندارد؛ لذا استدلال مندرج در قرار دایر بر لزوم قانونی‌بودن شیوه تحصیل دلیل، صحیح بوده و آن بخش از قرار که به بی‌اعتباری گزارش ضابط و خروج آن از عداد دلایل تصریح می‌کند و نیز صدور قرار منع تعقیب به دلیل فقدان ادله دیگر با استناد به مواد ۲، ۴، ۷، ۳۶ و ۶۱ قانون آیین دادرسی کیفری و نیز احکام ناظر بر قاعده درأ در قانون مجازات اسلامی صحیح می‌باشد.

توضیح آنکه وفق ماده ۳۶ قانون فوق، گزارش ضابطان در صورتی معتبر است که اولاً خلاف اوضاع و احوال و قرائن مسلم قضیه نباشد و ثانیاً براساس ضوابط و مقررات

قانونی، تهیه و تنظیم شود. در پرونده حاضر، ضوابط قانونی ناظر بر حدود اختیارات ضابطین در تفتیش اماکن و اشیاء نسبت به جرایم غیرمشهود رعایت نشده است؛ لذا قاضی محترم عدم اعتبار گزارش ضابطان را به درستی تشخیص داده‌اند. مع الوصف همان‌گونه که پیشتر گفته شد عدم رعایت ضوابط ناظر بر گردآوری ادله، مستوجب مسئولیت کیفری، انتظامی و مدنی به شرح پیش گفته می‌باشد. در نتیجه اکتفا به ابطال گزارش و صدور رأی برائت برای متهمین وافی به مقصود نبوده و ضروری است در کنار آن به مسئولیت‌های قانونی ضابطان و نیز نحوه جبران خسارت متهم بی‌گناه تصریح گردد.

لذا هرچند در رأی حاضر، اشاره‌ای به زیان‌های وارده بر متهمان بر اثر اقدامات غیرقانونی ضابطان نشده لکن جبران خسارات مادی از قبیل پرداخت منافع ممکن‌الحصول، هزینه‌های مربوط به حق‌الوکاله وکیل تعیینی و ... و نیز جبران خسارت معنوی از قبلی اعاده حیثیت از متهم بی‌گناه از طریق درج حکم در روزنامه‌های کثیرالانتشار وفق ماده ۵۱۲ قانون آیین دادرسی کیفری امکان‌پذیر است.

نتیجه

تحقق دادرسی منصفانه مستلزم رعایت حق شاکی بر دادخواهی و حق متهم بر دفاع است. ضابطان دادگستری که اعم از نیروی انتظامی و ضابطان خاص مانند نیروی مقاومت بسیج می‌باشند به عنوان یکی از مهم‌ترین عوامل دستگاه قضایی با حقوق شهروندی افراد مبنی بر بهره‌مندی از دادرسی منصفانه در ارتباط هستند. نیروی مقاومت بسیج به شرط گذراندن دوره‌های آموزشی و دریافت کارت ضابط و به شرط عدم وجود ضابطان عام یا عدم اقدام به موقع ایشان و یا استمداد، دارای اختیار مداخله در کشف جرم، تعقیب یا تحقیق از متهم بوده و حسب مورد در جرایم مشهود به شرح مصادیق مندرج در ماده ۴۵ قانون آیین دادرسی کیفری، حق هرگونه بازرسی و تحقیق، تحت نظر قرار دادن متهم و ... را داشته و در جرائم غیر مشهود نیز بر اساس حکم قضایی اقدام می‌کنند.

بازرسی از خودرویی که واجد هیچ‌یک از شرایط مندرج در ماده ۴۵ مزبور نمی‌باشد نیازمند کسب مجوز قانونی بوده و به صرف آنکه فضای داخل آن قابل رؤیت بوده و

جزء حریم خصوصی نمی‌باشد، نمی‌توان به بازرسی خودروی مزبور بدون مجوز قانونی اقدام نمود.

در صورت عدم رعایت ضوابط قانونی در بازرسی خودرو، علاوه بر بی اعتباری گزارش ضابط به استناد به ماده ۳۶ قانون آیین دادرسی کیفری و نیز صدور قرار منع تعقیب یا حکم برائت برای متهم پرونده، باید ضابط متخلف واجد مسئولیت کیفری به علت عدم رعایت ضوابط قانونی مندرج در ماده ۵۵ قانون مزبور برای بازرسی و تفتیش و نیز نقض حقوق شهروندی افراد به استناد ماده ۷ قانون مزبور و همچنین واجد مسئولیت مدنی برای جبران خسارات وارده بر فرد بی‌گناه شناخته شود. تصریح آراء قضایی صادره از محاکم بر این امور، گامی جدی جهت اجرایی نمودن دادرسی منصفانه و الزام ضابطان دادگستری به رعایت حقوق شهروندی است.

فهرست منابع

قوانین

۱. قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران.
۲. قانون اصلاح قانون مبارزه با مواد مخدر و الحاق موادی به آن مصوب ۱۳۶۷/۸/۳ و اصلاحات بعدی.
۳. قانون آیین دادرسی کیفری مصوب ۱۳۹۲.
۴. قانون نیروهای انتظامی جمهوری اسلامی ایران مصوب ۱۳۶۹.

کتابها و مقاله

۵. آخوندی، محمود، (۱۳۷۵) *آیین دادرسی کیفری*، جلد اول، انتشارات فرهنگ و ارشاد اسلامی.
۶. آشوری، محمد، (۱۳۷۵) *آیین دادرسی کیفری*، جلد ۱، انتشارات سمت، چاپ اول.
۷. اعلامیه جهانی بشر و شهروند.
۸. خالقی، علی، (۱۳۹۴) *آیین دادرسی کیفری*، انتشارات مجد، چاپ اول.
۹. عباسی، عاطفه، (۱۳۹۴) *آیین دادرسی کیفری*، انتشارات شهردانش.
۱۰. عباسی، عاطفه، (۱۳۹۴) *بار اثبات دعوی کیفری*، انتشارات مجد، چاپ اول.
۱۱. ناصرزاده، هوشنگ، (۱۳۷۲) «جبران خسارت ناشی از بازداشت متهم بی‌گناه»، *مجله حقوقی دادگستری*، شماره ۹.
12. Declaration on the promotion of patients' rights in Europe.
13. Barkay A, Tabak N. Elderly residents' participation and autonomy within a geriatric ward in a public institution. *Int J Nurs Pract*. 2002.
14. Burgoon J. Privacy and communication. *Communication Yearbook*. 1982.
15. Collette J. Role demands, privacy and psychological well-being. *Int J Soc Psychiatry*. 1984.

16. Gardner R, Lundsgaarde H. Evaluating of user acceptance of a clinical expert systems. J Am Med Inform Assoc. 1994.
17. Moehr JR. Informatics in the service of health, a look to the future. Methods INF Med. 1998.
18. Schwartz B. The social psychology of privacy. AJS. 1968.
19. Wild, Susan Ellis, Webster's New World Dictionary, law dictionary, Wiley publishing, New York: 2006.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی